

Östbuletinen

Nr. 4, 2020, årgång 24

Uppkomsten av Oder-Neisse-linjen <i>Hans Göran Tommila</i>	2
Masarykstatyns sällsamma öden <i>Leo Kramár</i>	10
Andrej Belyjs ”Petersburg” <i>Magnus Ljunggren</i>	13
Jurij Orlov och Jíri Menzel: Helt olika – ändå delar av samma omvandling <i>Olof Kleberg</i>	16

Sällskapet

FÖR STUDIER AV RYSSLAND CENTRAL
& ÖSTEUROPA SAMT CENTRALASIEN

Uppkomsten av Oder-Neisse-linjen

Hans Göran Tommila, f.d. kammaråklagare, ordförande i Svensk-polska samfundets avdelning i Göteborg

Polsk historia

Om uppkomsten av Oder-Neisse-linjen är inte så mycket skrivet i Sverige. Det är nu sjuttiofem år sedan den kom till som västgräns mellan Polen och Tyskland. Likaledes är det sjuttiofem år sedan konferensen i Potsdam 1945. Tidigt, redan 1953, erkändes gränsen av DDR-staten utan att det fick särskild betydelse. Västmakterna vidhöll sin avvaktande hållning markerat av Västtysklands ”Dreigeteilt niemals” som upphörde först genom Willy Brandts försonliga Ostpolitik och besöket i Polen 1970. Först vid 4+2-förhandlingarna mellan andra världskrigets fyra segrarmakter jämte Tjeckoslovakien och Polen 1990 inför Tysklands återförening blev Oder-Neisse-gränsen internationellt erkänd även av det återförenade Tyskland.

Polska statens urkärna låg kring Poznan och Gniezno varifrån en slavisk stam, polanerna, för mer än tusen år sedan lyckades ena de kringboende under ett styre. Kung Boleslaw Chrobry (992-1025) utsträckte Polen långt västerut, och polskt inflytande nådde tidvis fram till Elbe. Krig fördes mellan Polen och tyskromerske kejsaren i 14 år till 1018. Polens gräns i väster kom då att omfatta en stor del av Boleslaws erövringar. Under Boleslaw den snedmynte (1102-1139) införlivades hela Pommern under den polska kronan. Efter hans död inträdde en feodal upplösning av staten. Schlesien som tidigt kommit under polskt inflytande styrdes från 1163 av egna hertigar ur det polska kungahuset Piast, men gled alltmer ur den polska kungens grepp för att helt förloras 1385. Under tiden hade Pommern förlorats. En stark tysk kolonisation av såväl Pommern som Schlesien hade då redan kommit igång. Ostpreussen som från början bebotts av de baltiska pruserna (preussarna) koloniserades från 1200-talet av tyskar. Området stod 1466-1660 under polsk länsöverhöghet. Således har dessa områden en gång legat inom Polens gränser.

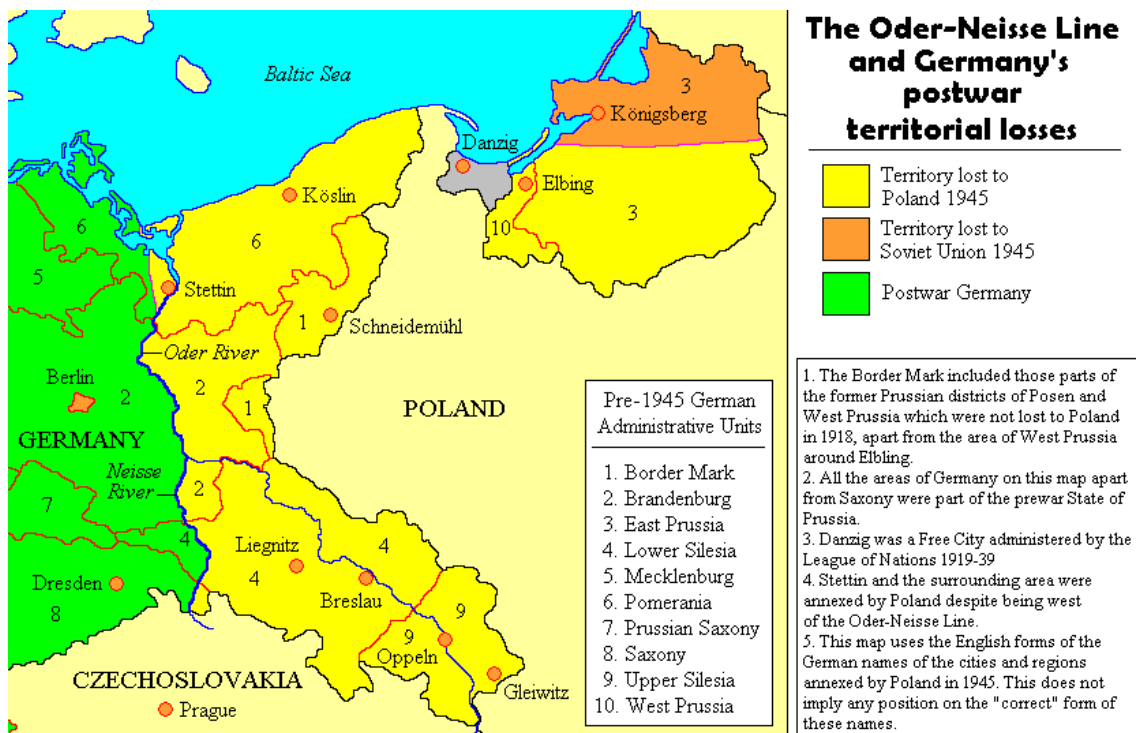
Den polska staten upphörde i praktiken att existera efter den tredje delningen 1795, för att återuppstå efter första världskriget. Förutom de enligt Versaillesfreden till Polen avträdde preussiska områdena, önskade landet ytterligare territorier i Schlesien och Ostpreussen. Efter folkomröstningar kom de begärda områdena, utom en del av Oberschlesien, att kvarstanna i Tyskland.

Efter Polens sammanbrott 1939 bildades en exilregering i Paris, senare i Angers, vilken inför Frankrikes fall tog sitt säte i London. General Sikorski var dess chef fram till 1943, då han efterträddes av Stanislaw Mikołajczyk. Sovjetunionen avbröt 1943 de diplomatiska förbindelserna med exilregeringen efter en schism om vem som avrättat 6000 polska officerare som påträffats vid Katyn nära

Smolensk. Försök från exilregeringens sida att återuppta de diplomatiska förbindelserna med Moskva misslyckades.

I Moskva bildades 1943 "Polska Patrioters Förbund", ur vilket senare delar av "Lublinskommittén" bildades. Denna blev provisorisk regering i Polen efter ryssarnas inträngande i juli 1944. Under hela den tyska ockupationen leddes motståndsrörelsen i Polen av en underjordisk regering med en rådgivande församling. Chef för den underjordiska armén var general Bor-Komorowski.

Gränsen mellan Polen och Tyskland kom att de facto sedan 1945 att gå längs de båda floderna Oder och Neisse. Att märka är att det finns två floder Neisse: En västlig, Lausitzer Neisse med en längd av 225 km, som har sitt sammanflöde med Oder sydost om Frankfurt an der Oder, och en östlig, Glatzer Neisse, 195 km lång, som når Oder nordväst om Oppeln/Opole i Oberschlesien.

www.commonswiki.org

Polska gränskrav

Chefen för den polska exilregeringen i London, general Sikorski förde mellan 14-20 november 1939 förhandlingar med den brittiska regeringen. I en radioutsändning riktad till det polska folket framhölls att förutom uppgiften att befria Polen från den fientliga ockupationen borde landet få en bred och omedelbar tillgång till Östersjön samt gränser som garanterade dess säkerhet. Kriget hade då pågått i knappt tre månader. Den tysk-ryska Molotov-Ribbentrop-pakten hade slutits och inga precisa förslag till gränser kunde mot bakgrund av det militära läget väntas från officiellt håll vid denna tid.

Under 1941-1942 publicerades tre artiklar med konkreta gränskrav som var nära nog identiska med den faktiska polska västgränsen som den blev 1945. Den exilpolska tidningen Dziennik Polski återgav i oktober 1941 en artikel, som först publicerats i en på sommaren i det ockuperade Polen utkommen underjordisk tidskrift vid namn Szaniec, med innebörden att Polen måste få hela Ostpreussen och i väster i vart fall hela nedre delen av Oder till dess mynning i Östersjön inklusive båda stränderna liksom hela Schlesien fram till Lausitzer Neisse. Den anonyme författaren framhöll också vikten av hela nationens enighet bakom detta krav vid en kommande fredskonferens.

Marian Seyda, minister i den polska exilregeringen i London, utkom 1942 med en skrift i vilken han lanserade tesen, att "liksom Rhen i väster i huvudsak bildar den naturliga tyska gränsen, som därtill å det strängaste måste besättas, så bildas dess naturliga gräns i öster av de båda floderna Oder och Lausitzer Neisse." Under året 1942 föreslog likaså skriftställaren Antoni Blonski en polsk-tysk gräns längs linjen Oder-Bober-Queiss, som kan betecknas som analog med Oder-Lausitzer Neisse då den blott ligger 25-45 km öster om denna.

Angående östgränsen antog det polska exilparlamentet i London den 2 december 1942 en deklARATION efter att ha hört ministern för Kongressangelägenheter Marian Seyda om de polska krigsmålen. Man beslöt att hålla fast vid fredsfördraget i Riga om Polens gräns i öster sedan det polsk-ryska kriget 1919-1920.

Beträffande Tyskland uttrycktes övertygelsen att grunden för den polska säkerhetspolitiken var att försäkra sig mot ett nytt tyskt angrepp. Följaktligen borde Polen för sin säkerhet och fria ekonomiska och kulturella utveckling få en bred tillgång till Östersjön samt en gräns mot Tyskland som skulle förkortas och läggas tillräckligt långt västerut. General Sikorski besökte kort därpå USA och hade flera samtal med president Roosevelt. Den 18 december 1942 gav generalen en presskonferens i Chicago där han på tal om en ockupation av ett besegrat Tyskland yttrade: "Jag hoppas att de polska arméerna får besätta alla tyska områden öster om Oder."

Det framgår sålunda att linjen Oder-Neisse tidigt föreslogs av privata skriftställare i en tid, då Tyskland ännu inte nått höjden av sin makt. Marian Seyda, som i sin egen skrift föreslog Oder-Neisse, tog själv del i utformandet av exilregeringens deklARATION, i vilken denna gräns inte nämndes. Inga konkreta gränskrav tycks ha publicerats på officiellt håll.

Vad beträffar general Sikorskis besök i USA publicerade den polska London-tidningen Dziennik Polski tio år efteråt en artikel kallad "Linia Odry i Nysy to nie wymysl Stalina" (Oder-Neisse-linjen är ingen uppfinning av Stalin). Enligt denna artikel skall Sikorski ha överlämnat två memoranda till regeringen i USA. I en punkt rörande behandlingen av Tyskland efter kriget skall det ha stått: "att områdena för en strikt ockupation borde vara följande: I väster en linje längs västra stranden av floderna Lausitzer Neisse och Oder inklusive Stettin, öarna

ovanför Stettiner Haff och Rügen. Ockupationsmakt skulle vara Polen och i söder den till Tjeckoslovakien angränsande delen Tjeckoslovakien”. General Sikorskis yttrande i USA ger inte besked om ett bestående övertagande av de angivna områdena avsågs eller om det endast gällde tillfälliga ockupationszoner i östra Tyskland.

Churchill har uppgivit att Stalin och brittiske utrikesminister Anthony Eden vid dennes besök i Moskva i december 1941 förutom Rhenlandets avskiljande från Tyskland även hade föreslagit Ostpreussens avträdnad till Polen. Tanken på att Polen skulle erhålla territorium av Tyskland framgår vid denna tid tydligt. Man bör anta att kompenstationstanken var en färdig norm vid utgången av 1942, det vill säga att åtminstone Ostpreussen och ytterligare tyska gränsområden skulle ingå i Polen. Mot bakgrund av det militära läget då Hitlers arméer stod som djupast i öster synes det naturligt att inga konkreta gränskrav restes då.

Våren 1943 hade dock krigets vändpunkt passerats. Slaget vid Stalingrad var över. Den tyska östfronten vek tillbaka. Anthony Eden överlade den 14 mars 1943 med president Roosevelt, och enligt presidentens personlige rådgivare Hopkins ” vill Polen ha Ostpreussen och både presidenten och Eden tillstyrker att Polen skall ha det.” Hopkins skall två dagar senare ha talat med Sovjetunionens ambassadör i Washington Litvinov, som vid detta tillfälle också ska ha samtyckt till Ostpreussens överlämnade till Polen.

I april 1943 avbröt Sovjetunionen de diplomatiska förbindelserna med den polska exilregeringen i London och alla försök att återuppta dem var förgäves. Den 9-10 juni 1943 höll de i Moskva verksamma polackernas organisation Polska Patriots Förbund en konferens där man antog en deklARATION som publicerades i förbundets organ Wolna Polska. Efter ett segerrikt slut på kriget skulle polackerna i Schlesien återförenas med Polen. Ostpreussen skulle efter kriget icke längre få utgöra en preussisk militärbastion som hotade Polen och avskilde det från Östersjön. Deklarationen avslutades med: ”Säkrat i öst och syd, starkt genom understöd av sina socialistiska bröder kommer vi att ta på oss ansvaret för den ständiga bevakningen av freden vid Oder och kunna förhindra nya imperialistiska anfall från Tyskland.” Att en gräns längs Oder åsyftades framstår som uppenbart.

Tre veckor senare, innan Anthony Eden begav sig till en utrikesministerkonferens i Moskva, skall han ha mottagit en skrivelse från Churchill där denne ansåg att allt skulle göras för att få polackerna att komma överens om östgränsen i utbyte mot territoriella vinster i Schlesien och Ostpreussen. Vid mötet med Eden och Molotov den 25 oktober 1943 enades man enligt den amerikanske utrikesministern Cordell Hull om att Tyskland skulle få uppge alla sina erövringar, återgå till 1938 års gränser samt avträda Ostpreussen, men inga klara linjer i frågan om Polens slutliga västgräns kunde urskiljas. Beslutet att Ostpreussen skulle bli polskt efter krigets slut föreföll dock då vara en såväl i väst som öst gemensam åsikt. Moskvapolackernas deklARATION måste tolkas som

önskan om en gräns fram till Oder. General Sikorskis uttalande i Chicago ett år tidigare får tolkas som om det förelåg ett "Oderbegrepp" också hos exilregeringen i London.

Från Teheran till Jalta

Den 28 november 1943 inleddes överläggningarna i Teheran mellan Stalin, Roosevelt och Churchill. Stalin lade fram ett förslag om Oder som en kommande tysk-polsk gräns. Stalin sade att ryssarna skulle hjälpa polackerna att etablera sig långt västerut. Samtidigt uttryckte Stalin en önskan om att Königsberg, den ostpreussiska huvudstaden som hade en isfri hamn skulle tillfalla Sovjetunionen. Dittills hade det endast varit tal om att hela Ostpreussen skulle tillfalla Polen. Churchill lade fram sin ståndpunkt att den polska staten skulle ligga mellan Curzonlinjen i öst, varvid Ostpreussen skulle ingå i Polen, och i väster nå fram till Oder inklusive Oppeln. En Oder-linje inklusive Oppeln ligger närmast linjen Oder-Glatzer Neisse. Om Churchills linje i Teheran åsyftade denna linje, motsäges det dock av hans åsikt i sina memoarer att någon flod Neisse aldrig var på tal i Teheran: Ingen fråga hade ännu rests huruvida det skulle vara den östra eller västra Neisse.

I början av januari 1944 sammanträffade Churchill med den tjeckoslovakiske presidenten Beneš som hade varit på besök hos Stalin medförande en karta enligt Churchills "Teheran-formel". Den 6 januari sände Churchill ett telegram till Roosevelt lydande: "Beneš har varit här och är väldigt hoppfull om Ryssland. Han hade med sig en karta där "Uncle Joe" (Stalin) hade markerat Polens östgräns från Königsberg till Curzonlinjen. Beträffande västgränsen föreslog han fram till Oder inklusive Oppeln". Sovjetregeringen uttryckte sin ståndpunkt i en Tass-kommuniké den 11 januari 1944 som gick ut på att Polen skulle utvidgas till att omfatta gamla polska områden som rövats bort av Tyskland.

Churchill förhandlade omkring den 20 januari 1944 också med exilregeringen i London som företrädde av den nye premiärministern Stanislaw Mikołajczyk och utrikesministern Romer. En fempunktsplan lades fram av Churchill där förhandlingsbasen med Sovjetunionen angående Polens framtid gick ut på att den slutliga regleringen av Polens östgräns skulle innebära avträdande av Ostpreussen, Danzig och Oberschlesien fram till Oder samt att den tyska befolkningen skulle utvisas från de av Polen övertagna områdena. Polska exilregeringen sände kort därpå en not till den brittiska regeringen innehållande en förfrågan huruvida engelsmännen fortfarande vidhöll de territorier Polen erbjödits att överta från Tyskland. Mikołajczyk erhöll en full bekräftelse på detta. Mikołajczyk lät meddela Churchills plan till det polska underjordiska parlamentet i Warszawa som gav sitt fullständiga bifall. Warszawaparlamentet lät även formulera ett eget förslag den 15 mars 1944 enligt vilket områdena mellan Oders mynning, Östersjön och floden Netze, mellan Netze och Warthe samt Oberschlesien skulle tillfalla Polen. Därtill begärdes en bred säkerhetszon väster därom. Förslaget innebär i stort sett Oder-linjen. En USA-polack,

professor Oskar Lange, berättade för Mikołajczyk i juni 1944 efter sin återkomst från ett besök hos Stalin att denne lovat honom Oder-linjen innebärande en bred tillgång till Östersjön, Ostpreussen och Schlesien fram till Oder samt områden i väster inkluderande Stettin. Samstämmigheten tyder på att enighet rådde om Oderlinjen. Önsknningar från officiellt håll utöver en västgräns längs Oder med en flod Neisse fanns ännu ej.

Sommaren 1944 trängde de ryska trupperna in i Polen. I den erövrade staden Chelm bildades en kommitté av medlemmar ur den i Polen verksamma underjordiska rörelsen och medlemmar av Patriotiska Patriots Förbund i Moskva. Följande deklaration avgavs av kommittén i Chelm: ”Tag del i kampen för Polens frihet och återgången av det gamla polska Pommern och Oberschlesien till Moderlandet med Ostpreussen, en bred tillgång till Östersjön samt att Polens gränspelare skall stå vid Oder”.

Mikołajczyk mottogs den 3 augusti 1944 hos Stalin och försökte förgäves få Stalin att inte kräva Curzonlinjen som polsk östgräns. Stalin svarade att för förlusten av östra Polen ska ni i väster få Oderlinjen inklusive Breslau och Stettin. Därjämte Ostpreussen. Enligt exilregeringens USA-ambassadör Jan Ciechanowski telegraferade Mikołajczyk Stalins svar till Roosevelt varvid han uppgav att Stalin skulle verka för att Polen skulle få en utvidgning till floderna Oder och Neisse inklusive Breslau och i nordväst inklusive Stettin (båda väster om Oder).

Kommittén i Chelm tog den 25 juli 1944 säte i Lublin och dess ordförande Osobka-Morawski yttrade sig den 28 augusti 1944 på en presskonferens om den framtida västgränsen: ” framtida gränsen skall bli Neisse i tyska Schlesien till dess sammanflöde med Oder och vidare upp till Stettin. Detta blir en god strategisk gräns som kommer att sammanföra oss med Tjeckoslovakien. Då Osobka-Morawski knappast inte kan ha syftat på någon annan flod än Lausitzer Neisse, torde detta vara första gången som Neisse officiellt förts på tal. Kan inklusive Breslau ha syftat på Glatzer Neisse ? Det synes dock klart att Oder-Neisse förelåg som krav senast hösten 1944.

Churchill, Eden och Mikołajczyk överlade i oktober 1944 med Stalin. USA:s Moskvaambassadör Harriman meddelade den 14 oktober 1944 att Churchill och Stalin var överens om att Polens gränser skulle omfatta Ostpreussen utom Königsberg och gå fram till Oder inklusive Stettin. Mikołajczyk tillfrågade för andra gången den brittiska regeringen om den fortfarande stod fast vid sin utfästelse vilket den gjorde, dvs. Oderlinjen. Om exilregeringen av diplomatiska redan då velat framhålla en förskjutning fram till Lausitzer Neisse kan svårigen avgöras. Lublinkommitténs realpolitiska krav på den linjen framstår dock som helt tydligt hösten 1944.

USA-ambassadören Averell Harriman i Moskva telegraferade den 19 december 1944 till sin utrikesminister och beskrev sin syn på gränsfrågans utveckling: Det sovjetiska förslaget tydde på en vilja att Polen skulle få Ostpreussen med undan-

tag av Königsberg samt en förskjutning av västgränsen så långt som till Oder inklusive Breslau och Stettin. I samtal med den franske exilledaren Charles de Gaulle på besök i Moskva ska Stalin likaså ha föreslagit Oderlinjen fram till sammanflödet med Neisse och längs denna flod nära staden Görlitz. Harriman klagade att Mikołajczyk till skillnad från Lublinkommittén inte var beredd att förskjuta gränsen så långt västerut.

Vid ingången av 1945 stod Röda armén långt in i Polen. Warszawa erövrades den 17 januari 1945 och större delen av Ostpreussen utom området kring Königsberg under januari 1945. Inför den kommande konferensen i Jalta sammanställdes i amerikanska utrikesministeriet en översikt jämte ett eget gränsförslag. I denna översikt påstods Lublinkommittén med sin föregångare Polska Patriots Förbund sedan ett och ett halvt år ha ökat sina krav på kompensation i väster på Tysklands bekostnad. Det amerikanska gränsförslaget skulle inte ens ge Polen land fram till Oderlinjen. I fortsättningen utsades att Sovjet nu stödde kompensation fram till Oder-Neisse inklusive Breslau och Stettin. Eftersom den brittiska regeringen inte vill ge kompensation längre än till Oder-linjen skulle USA gå in för att stödja det minst radikala förslaget.

Eden informerade Churchill den 1 februari 1945 om läget: Ståndpunkten från USA:s regering i oktober 1944 hade varit att låta Mikołajczyks regering erhålla de territorier de valde att begära fram till Oder förutsatt att en överenskommelse kunde nås mellan Mikołajczyk och ryssarna och det var därför inte fråga om att argumentera för en gränslinje i väster längs Neisse för vår sida. Denna amerikanska översikt synes alltså bygga på Harrimans rapport från den 19 december 1944. Enligt källan Foreign Relations of the United States om Edens rapport skulle briterne ha hållit på Oderlinjen. Om Mikołajczyk velat gå längre förefaller osäkert. Inför Jaltakonferensen tycks västmakterna USA och Storbritannien ha varit medvetna om att krav på en förskjutning av polska västgränsen fram till den västra, det vill säga Lausitzer Neisse, var att vänta.

Den 4 februari 1945 började konferensen på Jalta mellan ”de tre stora” Vid samma tid hade den ryska armén nått fram till punkter längs Oder. Den 6 februari stod Polen på dagordningen. Stalin anförde sin syn på läget och slutade med att beröra Mikołajczyks besök i Moskva. Han påstod att denne skulle ha glatt sig åt att höra att Polens gräns skulle utsträckas till den västra Neisse. Detta kan svårigen beläggas då Mikołajczyk själv inte nämnde floden Neisse i sin redogörelse. Stalin föreslog slutligen konferensen att understödja Oder-Lausitzer Neisse-förslaget., varvid Molotov, tillfrågad om var gränsen skulle dragas vid Swinemünde, svarade: ”omedelbart väster därom”. Dagen därpå framlade Molotov det ryska förslaget enligt vilket Oder-Lausitzer Neisse inklusive Stettin skulle utgöra västgräns. Den amerikanska delegationen vände sig dock mot gränsens förskjutande till västra Neisse. Enligt annan källa föreslog man i stället Oder-Bober-Queiz.

I något skede hade USA även verkat för att förmå Sovjetunionen att låta den gamla kulturstaden Lwów kvarbli i Polen. Lwów blev dock kvar i Sovjetunionen som det ukrainska Lviv, varigenom tre miljoner etniska polacker fördrevs från östra Polen och fick bosätta sig i de i väster återvunna områdena. Under de närmsta två åren efter kriget fördrevs sammanlagt åtta miljoner tyskar från Pommern, Schlesien och Ostpreussen i den mån de inte hade flytt västerut inför Röda arméns framryckning. Hade förslaget om en östligare gräns längs Glatzer Neisse vunnit bifall hade nästan halva Schlesien och större delen av Breslau blivit kvar i Tyskland. Förskjutningen av Polen 300 kilometer västerut mot Västeuropa har kommit att innebära att Wrocław blivit en mycket viktig metropol för det moderna Polen efter krigets slut på samma sätt som den gamla polska kulturstaden Lwów blivit en viktig metropol i den västra delen av dagens självständiga Ukraina.

Efter Jalta

På Potsdam-konferensen efter krigsslutet i augusti 1945 föreslog västmakterna att de tyska områdena öster om en linje väster om Stettin och därefter längs Oder och östra Neisse skulle avträdas till Polen men de var medvetna om att Stalin inte skulle gå med på det. Till slut enades man om att alla tyska områden utom Königsberg öster om Oder-Lausitzer Neisse skulle ställas under Polens administration i avvaktan på en fredskonferens med Tyskland. Såväl Storbritannien som USA torde kunna avfärdas som påskyndare av gränslinjen Oder-Lausitzer Neisse. Churchill tycks ha hävdad Oderlinjen in i det sista. Vilka hade intresse av Oder-Neisse? Att det varit ett vitalt intresse för Polen att få en egen Östersjökust samt en väsentligt förbättrad gräns mot Tyskland framstår som helt naturligt.

Exilregeringens agerande tyder på en klar önskan om Oder-linjen vilket man förefaller ha varit enig med den brittiska regeringen om. Huruvida man önskat en förskjutning fram till den västra Neisse går inte få några säkra besked om. Beträffande vilken av de båda floder Neisse, den västra Lausitzer Neisse eller den östra Glatzer Neisse, synes det tveksamt om ett krav på den östra Neisse istället för den västra skulle ha framförts av västmakterna efter Lublinkommiténs uttalande för den västra i augusti 1944. Stalin har troligen när det kom till kritan alltid föredragit den västra Neisse oavsett om linjen Oder-Bober-Queiss förekommit i diskussionerna.

Västmakternas antydda identifikation med Oderlinjen som analog med Oder-Glatzer Neisse verkar mer vara en underhandskonstruktion än ett från början medvetet ställt krav. När exakt Oder-Neisse-begreppet definierats låter sig ej bestämmas. Att Lausitzer Neisse legat närmast till hands verkar dock ha varit troligast. Klart är dock att själva idén tidigt funnits i polska publikationer i väster men blivit realpolitik i öster senast hösten 1944.

En kortare version av denna artikel publiceras i Svensk-Polsk Bulletin, nr. 2 2020 och nr.1 2021.

Masarykstatyns sällsamma öden

Leo Kramár, f.d.företagsledare och gymnasielärare

Statyer, eller det de representerar, väcker starka känslor. Det finns människor som blir hänförda av en krigarkonung med en befallande gest, andra kan känna sig kränkta vid blotta åsynen av en ridande potentat. I oroliga tider kan även oskyldiga statyer, i likhet med människor, gå sällsamma öden till mötes.

Tomáš Masaryk föddes 1850 i min hemstad Hodonín i Sydmähren. För att vara son till en knappt läskunnig slovakisk herrskapskusk som varit livegen, gjorde Tomáš en anmärkningsvärd klassresa. Professor, filosof och politiker, medlem av Riksrådet i Wien, Tjeckoslovakiens skapare och förste president. Som övertygad humanist och förespråkare av kvinnans jämställdhet fogade han sin amerikanska hustrus namn Garrigue till sitt eget.

Det är klart att vi i Hodonín var stolta över vår store landsman. Hans officiella porträtt fanns överallt och ibland kunde vår beundran närma sig dyrkan och personkult. Tonåringar bar gärna en skärmmössa, ”masarykovka” med ett litet rött-vitt band på, som han. I skolan firade vi Masaryks födelsedag den 7 mars, skolklassen fotograferades samlad kring hans byst och jag gjorde otaliga teckningar av TGM, till häst och utan, för mina klasskompisar.

Inget var då naturligare än att hans födelsestad skulle resa en staty av sin store son. Efter en riksinsamling avtäcktes monumentet – för det blev ett sådant, med statyn i brons och en bronsrelief med historiska händelser på graniten i fonden, hösten 1931.

www.hodonin.ic.cz/Ulice-Image-html/U-Masaryka/U-Masaryka.html

Som skolpojke vandrade jag fyra gånger dagligen på vägen till och från skolan förbi monumentet och kunde devisen på det utantill: "Förurna bildning till var och en, kräv anständighet av alla människor, och var vaksamma".

I mars 1939 tågade tyska armén in och vi befann oss plötsligt under det stora tyska Rikets beskydd som Protektorat Böhmen und Mähren. Märkligt nog dröjde det till juni 1940 som riksprotektor friherre von Neurath befallde protektoratregeringen att avlägsna allt som påminde om republiken – allt alltifrån statsvapen, monument och museiföremål till stämplor, husskyltar och brevküvert.

Masarykstatyn monterades ner och transporterades till Nationalgalleriet i Prag där den och reliefen skulle smältas ner och metallen användas till krigsmateriel. Graniten från monumentet auktionerades bort.

Efter kriget uppdagades det att personalen på Nationalgalleriet hade räddat Hodonínstatyn (och flera andra) undan förintelse. Masaryk blev nedgrävd i sanden i en Moldauhamn där den låg dold till september 1945, då den installerades på sin gamla plats i Hodonín, nu tyvärr utan den vackra reliefen.

Man kunde tro att den gamle presidenten skulle få stå där i fred, men tiderna förändras ibland väldigt snabbt. Kommunisterna gillade aldrig Masaryk och i början av 1950-talet började man ta bort hans statyer som hade ställts upp på nytt på många ställen runtom i landet. Statyn i Hodonín fick stå kvar längre, antagligen för att lokala kommunister förstod folkstämningen bättre än regeringen i Prag och inte ville provocera i onödan. Tills vidare satte man framför

statyn upp en plåttavla med en text, där Masaryk beskrevs som proletarietets fiende.

Det varade inte länge. 1960 började partiet också i Hodonín organisera en opinion och samla underskrifter bland anställda på företagen, skolor och myndigheter för att avlägsna statyn, och när Hodonínborna vaknade den 23 februari 1961 var den borta.

Men det kom bättre tider igen. Under Pragvåren 1968 bildade man en kommitté under ledning av min gamle klasskompis Zdeněk Čermák. Masarykmonumentet skulle förnyas. Man hittade statyn, förvisso med huvudet avskuret och kroppen styckad i flera delar, i foderrännan i stallet på ett närbeläget gods. Den gick dock att reparera och efter restaurering i Prag var statyn på väg hem. Men, som sagt, läget förändras ibland förunderligt snabbt. Pragvåren tog slut med den sovjetiska ockupationen i augusti samma år. Den ryske kommandanten i Hodonín, som antagligen aldrig ens hade hört namnet Masaryk tidigare, blev uppmärksam på fallet och förklarade uppställningen av statyn för en kontrarevolutionär handling. Masaryk beslagtogs av Röda armén och under eskort av fem pansarfordon bortfördes han till okänd plats.

Men folk i Hodonín gav sig inte så lätt. Čermák vände sig ända till regeringen och presidenten och fick så småningom ett regeringsbeslut på att statyer var en kommunal angelägenhet, samt att enligt det nyligen tecknade avtalet mellan Tjeckoslovakien och Sovjetunionen hade Sovjetarmén ingen rätt att blanda sig i kommunala frågor. Ett besked som lugnade både de lokala kommunisterna och den ryska översten. Lagom till nationaldagen den 28 oktober stod Masaryk åter igen på sin sockel.

Men tro inte han fick stå där länge. Även Hodonín drabbades av den s.k. normaliseringen, rättare sagt den radikaliserings och brutalisering av makten som kulminerade efter publiceringen av Charta 77 i januari 1977. Stadsplanerarna i Hodonín kom nu fram till att platsen där statyn stod behövdes för trafiken, en märklig upptäckt för alla som känner till stadens topografi, och den 23 mars samma år fick Masaryk stryka på foten igen och hamnade i en lagerlokal en gång till.

Där fick han vila tills Sammetsrevolutionen var ett faktum. Då restes statyn på nytt och finns nu åter på sin rättmätiga plats. Som Václav Havel sade i sitt invigningstal på Masaryks 140:e födelsedag den 7 mars 1990, han var ju en man som kunde stå på sig.

Andrej Belyjs ”Petersburg” – romanen som är en kameleont

Magnus Ljunggren, professor i rysk litteratur

Andrej Belyjs roman ”Petersburg” räknas idag till 1900-talets stora. Den publicerades mellan pärmar 1916 och pekar rakt fram mot 1917: en profetia om revolutionskatastrofen. Samtidigt är den så mycket mer. Till komplexiteten bidrar säkerligen det faktum att den tillkom på 20 platser i fem länder, under åren 1911–1913. Det är fråga om ett 500-sidigt bygge som inte riktigt håller ihop och ändå överväldigar och suger in läsaren i sin fantomvärld. Hur ska den entydigt genrebestämmas? Det låter sig knappast göras.

Yttre och inre skiftar här på expressionistiskt vis hela tiden plats. Det är revolutionshösten 1905. En ”obekant” ung terrorist från Petersburgs öar överlämnar i inledningskapiteln en bomb i ett smutsigt knytnäve till studenten Nikolaj Ableuchov i dennes flotta fastlandsboning vid Neva. Det är som om Nikolajs psyke ligger utspritt på hela den tsarryska huvudstaden, som om den ”obekante” är kommen ur hans dunkla driftliv på andra sidan floden. Nikolaj är inte fullt medveten om det löfte han avgivit till en terrororganisation att spränga sin mäktige far i luften – han har trängt bort det, det har svepts in i öarnas dimmor. Under loppet av de bådadas samtal börjar han bli skräckfyllt varse vad knytet innehåller. Så småningom kan han inte låta bli att pilla på den oljiga sardinburken som knytet rymmer. Snart tickar sig bombens dygnsklocka igenom romanens senare delar.

Hela Ryssland visar sig efterhand vara som Ableuchov och staden. Mot varandra står två oförsonliga krafter. Det paradoxala är att tsarväldets upprätthållare och upprorets anstiftare efterhand blir alltmer lika varandra, till slut nästan utbytbara. De visar sig samarbeta: terrorchefen är en högbetald polisagent. Allt tycks ytterst syfta till samma destruktion. Det är som om Ryssland vore dömt.

Belyj hade vuxit upp i centrala Moskva som son till den berömde matematikprofessorn Nikolaj Bugajev. Hans mor kom från den andra ryska stadspolen: Petersburg. Hon hade i Belyjs tidiga barndom berättat om den glansfulla huvudstaden dit hon hela tiden längtade. Han hade så övertagit en föreställning om Petersburg som ett fönster mot en europeisk omvärld och kanske i vidare mening mot en drömd högre ordning. I seklets början hade han fått tillgång till den petersburgske generationskamraten Aleksandr Bloks ”sophianska” kultdikter riktade till ett högre kvinnoelement. Inför 1905 års uppror, när det visade sig att Blok sviktade, hade Belyj velat inta hans plats – vilket hade slutat i en krasch invävd i revolutionsbakslaget.

Så kom Petersburg för Belyj att i romanskildringen förbytas i sin motsats: av himlastaden blev en vidrig bacillhärd. Han hade förberett sig i en rasande polemik några år tidigare med Petersburgsförfattarnas – läs: Bloks – ideologiska svek. Här fanns verkligen en tradition att falla tillbaka på: tsar Peters skapelse

hade ju i rysk 1800-talslitteratur återkommande skildrats som ett lömskt falsarium, en stad med dubbelt ansikte.

I ”Petersburg” visar formspråk och narration prov på samma slags glidningar som personteckningen. Allt svävar. Än regerar grotesken, än vidtar lyriskt retoriska avsnitt, än ger sig berättaren hän åt nonsensartade ordlekar, än tycker vi oss blicka in i en strindbergskt ockult dagbok, än tonar texten ut i fullskalig parodi. Unge Ableuchov känner efterhand bombens konvulsiviska rörelser i den egna magen. Det är klart att Belyj här har lärt mycket av Nikolaj Gogol – han som kastar om alla proportioner och en gång lät djävulen stoppa ner månen i sin ficka, han som också gärna tog till det anala. Bomben i burken i knytet är ”inte direkt stor men heller inte särskilt liten” – allt är lika sataniskt obestämt som hos den Tjitjikov som på ”Döda själers” förstasida uppges vara vare sig skön eller ful, gammal eller ung. Än blir denna bomb alltså en del av Nikolaj Ableuchovs kropp – än tycks den i sin briserande katastrofism peka mot världsundergång och Nirvana. Den tickar obönhörligt mot kollapsen, i magen, i staden, i världen.

Var går här gränsen mellan allvar och slapstick, mellan metafysik och patafysik? Det är omöjligt att säga. Vladimir Nabokov, själv starkt påverkad av Belyj, har i sin underbart självsvåldiga Gogolstudie påtalat att det faktiskt bara är en liten ynklig frikativa som skiljer det kosmiska från det komiska.

Med hjälp av ett nät av allusioner till de mäktiga ryska 1800-talsverken skapar Belyj en fulltonig ekokammare. Han tycks känna att han är kallad att formulera ett slutord i en litteratur med en kanske genomgående apokalyptisk tendens. Han är intertextuell långt innan detta begrepp myntades.

I poemet ”Bronstryttaren” hade Aleksandr Pusjkin – inför Le Falconets ryttarstaty, tsar Peter med stegrad häst ovan avgrunden – ställt frågor om Rysslands väg. Belyj tar om och utvidgar dem – och knyter också an till besläktade frågor som Gogol hade ställt till den framrusande trojkan på ”Döda själers” slutsidor. Han svarar:

”När väl en gång bronshästen stegrat sig på bakbenen och mäter luften med blicken, kommer den inte att sänka sin hov: språnget över historien kommer att ske; oron kommer att bli stor; jorden kommer att klyvas; bergen kommer att störta samman av den stora jordbävningen.”¹

Belyj skådar in i den skrämmande ryska framtiden.

Till och med djävulen klagar på huvudstadsklimatet och säger sig i ett nattligt samtal med ”den obekante” – nu namngiven som Aleksandr Dudkin - fly undan bacilldimmorna till sin antivärld på andra sidan. Djävulen uppfattas alltid i den ryska tankevärlden mycket konkret. Här klagar han – med utgångspunkt hos Fjodor Dostojevskij, i Ivan Karamazovs djävulshallucinations direkta efterföljd – på diverse tarvliga krämpor samtidigt som han tycks ha tagit kommandot över

¹ Citat ur Kjell Johanssons översättning av ”Petersburg”, Borrby 2003.

hela den ryska verkligheten. Revolutionärerna är hans barn, han åstundar bara mer förstörelse. Han är österlänning – kanske, sägs det någonstans, georgier. Det kan man fundera över. Var Belyj synsk?

Belyjs romanpsykologi tar efterhand alltmer hjälp av Rudolf Steiners nya antroposofi. Han betonade för sina vänner att han behövde denna ”andevetenskap” av mycket personliga skäl. Det kan nog vara sant: han fann en far i Steiner. Men samtidigt är det uppenbart att han var ute efter den antroposofiska kosmogonin av rent konstnärliga skäl. Efter sitt möte med Steiner – under romanarbetet – låter han sina hjältar i drömmar och hallucinationer sträcka ut sig i egenartade astrala rymder, deras personligheter öppnar sig mitt i det löjligt småkurna mot oändligheten. Det betyder samtidigt att handlingen väsentligen förflyttas från fastlandet till öarna. Belyj får ut underbara satiriska poänger av detta – egentligen driver han i ”Petersburg” hejdlöst med det han privat håller heligt. Det var i och för sig ingenting nytt i hans författarskap.

Bombkastaren Dudkin arbetar sig successivt fram till klarhet om det pågående ideologiska förräderiet. Det är han som, med sin öförankring, lyckas uppmärksamma Ableuchov på vad som försiggår: terrorledarens raffinerade dubbelspel. Hur ska Dudkin agera? Han är närmast hypnotiskt beroende av sin överordnade. Hans enda utväg blir att göra gemensam sak med stadens genius loci, den av Pusjkin besjungna Petersstatyn. I överhettad nattlig exaltation kallar han på den ridande Peter som svarar, dunderar ut i staden och sedan under öronbedövande larm tar sig uppför trapporna till terroristens trånga vindspörte. Dudkin kastar sig för hans fötter och låter i extas fylla sina ådror med kokande statybrons – här, bara här, finner han den styrka han behöver för att ta ut hämnd på förrädaren. Efter ett bestialiskt saxmord återfinns den unge revolutionären om morgonen ridande på terrorchefens lik i ryttarpose, med ett galet uttryck i ögonen. Han har sökt styrka hos ett obarmhärtigt hämnande historisk-nationellt Öde men med det har också hans förnuft gett vika. Slutsatsen: i denna spökstad blir man vansinnig om man inte lyckas rädda sig ur den.

Dudkin går under men Nikolaj Ableuchov lyckas faktiskt – sedan fadern i finalscenen undkommit den briserande bomben men psykiskt krossats – förpassa sig ut ur den onda staden. Han far i romanepilogen (som Belyj själv några år tidigare) till Egypten där han begrundar en förstened och utdöd kultur: han tycker sig känna igen Tsarrysland. Så kommer han hem och skapar sig ett liv på avstånd från Petersburg, i en naturnära byvardag, inte långt från en kyrka. Han ses vandra över de ryska fälten. Hans bär mörka glasögon, en bländad Oidipus.

De första verkligt inkännande recensionerna av ”Petersburg” kom hösten 1916. Nu kändes det att den ryska och europeiska verkligheten var på väg att komma ikapp romanen, dess katastrofism hade ju blivit alltmer besannad. I oktober 1917 höll Nikolaj Berdjajev ett föredrag i själva Petrograd om ”Petersburgs” hyperaktualitet – det var bara dagar kvar till bolsjevikernas maktövertagande.

Idag existerar "Petersburg" på 27 språk, i sammanlagt 39 översättningar. Till engelska finns fem olika tolkningar. Hans Åkerströms och min bibliografi över arbeten om och kring romanen² rymmer runt 1000 poster – kan Joyce eller Proust matcha detta? Vi blir nog aldrig färdiga med uttolkningen av denna vidunderliga textkameleont.

Jurij Orlov och Jiří Menzel: Helt olika – ändå delar av samma omvandling

Olof Kleberg, tidigare chefredaktör

Den individ som så vill kan påverka sitt samhälle på olika sätt, beroende på läggning och inriktning. När en sådan person går bort får man anledning att summera och reflektera över livsinsatsen.

Två viktiga gestalter på var sitt mycket olikartade område, i var sitt annorlunda samhälle har gått bort under hösten: den ryske människorättsskämpan Jurij Orlov och den tjeckiske filmregissören och teatermannen Jiří Menzel. Vi bör minnas dem, ty de har båda under ofta svåra villkor verkat i en europeisk, humanistisk tradition.

² Magnus Ljunggren & Hans Åkerström: *Peterburg*, Acta bibliotecae Universitatis Gothoburgensis, Göteborg 2020.

Jurij Orlov är den äldste av de två, född 1924 och var alltså vid sin död nu i september 96 år gammal. Han har genomlevt stalinismen, andra världskriget, uppmjukningen under Chrusjtjov, stagnationen under Brezjnev och sju år i straffläger. På avstånd, i USA, fick han bevittna Sovjetunionens fall, en tids turbulent frihet och därpå Putins auktoritära styre. Denna historiens obarmhärtighet har visserligen många ryssar upplevt och uthärdat. Jurij Orlov böjde sig inte under trycket.

I slutet av andra världskriget var han ung officer i den sovjetiska armén för att sedan utbilda sig till fysiker, efterhand doktor i partikelfysik.

Redan 1956, efter Chrusjtjovs första stalinkritiska tal mot personkulten, kolliderade Orlov med kommunistpartiet. Han framförde tankar om att socialismen borde byggas på demokrati. Svaret blev uteslutning ur kommunistpartiet och förlust av jobbet.

Han tog sig senare tillbaka till sitt forskningsarbete men sparkades på nytt 1973. Orsaken var att han offentligt tog ställning för den kritiske kärnvapenforskaren Andrej Sacharov, som i partitidningen Pravda hade anklagats för opatriotisk verksamhet. Denne hade 1968 spritt sin essä ”Tankar om framsteg”, som skarpt kritiserade den rysk-amerikanska kärnvapensatsningen. Två år därpå grundade han Kommittén för mänskliga rättigheter och blev alltmer öppet kritisk till förtrycket i Sovjetunionen.

Jurij Orlov var med om att starta den första sovjetiska Amnestygruppen 1973. Då hade redan hans artikel ”Är en icke-totalitär typ av socialism möjlig?” börjat cirkulera underjordiskt som samizdat.

Sovjet antog tillsammans med USA och 33 andra stater 1975 Helsingforsavtalet, som vid sidan av erkända gränser, militära förtroendeskapande åtgärder och ekonomiskt samarbetet också garanterade respekt för mänskliga rättigheter.

Jurij Orlov och några till insåg genast möjligheten: man skulle ta Helsingforsavtalets ord om mänskliga rättigheter på allvar. Orlov var med om att grunda Helsingforsgruppen för mänskliga rättigheter i Moskva i maj 1976 och valdes till ordförande.

Jurij Orlov samlade korrespondenterna nästan varje vecka i sitt hem, berättar Disa Håstad, DN-korrespondent i Ryssland 1974-1979. – Dessa tillställningar, där vi bjöds att umgås informellt med ryssar (annars förbjudet) var viktiga också för att samla korrespondenterna. Jurij's informella och vänliga karaktär var viktig för oss, liksom hans principfasthet, säger Disa Håstad.

Gruppen kom att få en oväntat stark påverkan på utvecklingen. Den blev inte bara ett ökande bekymmer för sovjetregimen utan också en viktig förebild för liknande grupper i Polen, Tjeckoslovakien, Ungern.

Helsingforsgruppen förklarades olaglig och 1978 dömdes Orlov till sju års arbetsläger, en tid i Perm, senare i Sibirien. Under tiden i lägren lyckades han smugla ut flera artiklar om mänskliga rättigheter.

En annan av grundarna till Helsingforsgruppen, Ljudmila Aleksejeva, gav sig 1977 av till USA från KGB-kontrollen och återvände först 1993. Föregångaren Andrej Sacharov hade 1980 dömts till förvisning till Nizjnij Novgorod.

Michail Gorbatjovs makttillträde 1985 innebar efterhand lättnader. Jurij Orlov utvisades hösten 1986 och kunde 1987 tillträda som professor vid Cornell University i New York. Sitt sovjetiska medborgarskap återfick han 1990 men fortsatte att verka i USA och blev 1993 amerikansk medborgare. (Andrej Sacharov fick återvända från sin förvisning 1988 – och hann bli invald i duman 1989 innan han dog samma år.)

Jurij Orlov fortsatte att vara aktiv i arbetet för mänskliga rättigheter och deltog i flera manifestationer mot Vladimir Putins alltmer auktoritära styre. Men han återvände aldrig till Ryssland. Han fick 2005 ta emot American Physical Societys Andrej Sacharov-pris till forskare som arbetat för mänskliga rättigheter.

Han stannade kvar i USA, där han dog i Ithaca, säte för Cornelluniversitetet.

Jiri Menzel

Jiri Menzel var en helt annan personlighet än Jurij Orlov. Han förblev sin hemstad Prag trogen hela livet. Sin inspiration hämtade han från den inhemska kulturen och miljön.

Även Menzel, född 1938 på våren innan Münchenavtalet inledde krossandet av Tjeckoslovakien, upplevde historiens obarmhärtighet: nazistisk ockupation, kommunistisk diktatur från 1948, en kort tid av ökande frihet, sovjetisk ockupation 1968 och till slut demokrati 1989 men delning av landet 1993.

Inte lätt för en konstnär att både utveckla sin kreativitet och behålla sin integritet i en sådan turbulens. Men Menzel klarade det.

Några år in på 1960-talet, strax efter den starka polska kulturvågen (Wajda, Penderecki, Mrožek, Herbert m.fl.), kom nästa våg: den tjeckiska. Litteratur, kabaré, konst och inte minst film. En ung generation som hade utbildats vid Filmhögskolan FAMU bröt fram.

Det var ett gynnsamt klimat: den hårdhänta kommunistledningen hade tvingats ge efter, censuren lättade, det statliga filmstödet var generöst. Ett tiotal begåvade regissörer kring 30 år fick möjlighet att skapa film. Ska man peka ut de främsta blir det nog Miloš Forman, Jan Němec, Věra Chytilová och Jiří Menzel (de båda sista klasskamrater på FAMU). Men även andra som Evald Schorm, Ivan Passer och Jaromil Jireš är värda att nämna.

Forman gjorde flera charmiga vardagskomedier och den härligt satiriska *Det brinner min sköna* (1967) men flydde till USA efter den sovjetiska invasionen. Där skaffade han sig världsrykte med bl.a. *Gökboet* och *Amadeus*. Němec var kanske den mest originelle (*En fest och dess gäster* 1966), gick också i exil men fick nöja sig med mindre filmuppgifter (bl.a. gjorde han en dokumentär om Carl XVI Gustafs och Silvias bröllop 1976).

Jiří Menzel liksom Věra Chytilová stannade kvar i landet. Deras filmer *Lärkmarionetter* respektive *Paradisets frukter* förbjöds strax efter att de visats 1969. Båda regissörerna utsattes för yrkesförbud men tilläts återkomma från mitten av 1970-talet med ett antal riktigt bra filmer. Chytilová fortsatte som den egensinnigt experimentella regissören (först med den märkliga *Tusenskönorna* 1966) medan Menzel helst höll sig till det humoristiska, ofta lantliga tjeckiska vardagslivet. Där visade han sitt vänliga mästerskap.

Han hade en raketstart. Debutfilmen *Låt tågen gå* (1966), en kärlekshistoria med dramatiskt slut, utspelad under den nazistiska ockupationen, vann året därpå en Oscar för bästa utländska film. Han var då 29 år.

Vem som helst skulle väl ha kunnat drabbas av hämningar efter detta men han fortsatte med Nyckfull sommar 1968, en trivsamt succé. Det som drabbade honom var i stället den sovjetiska invasionen i augusti 1968. Hans Lärkmari-onetter, om ett omskolningsläger för ”borgerliga element” under 1950-talet, förbjöds och kunde visas först 1990, efter kommuniststyrets fall. Då fick den Guldbjörnen i Berlin.

Under de första hårda åren av Gustav Husáks ”normalisering” arbetade Menzel inom teatern, både som regissör och uppskattad skådespelare. Så småningom kunde han ta sig tillbaka till filmen. Hans vänliga vardagsinriktning godtogs av regimen, men han gjorde aldrig konstnärliga eftergifter.

– Folk har så trista liv att de måste få lite uppmuntran. Man måste hjälpa dem en smula för att hålla huvudet högt, förklarade han i en intervju.

Under 1980-talet fick två av hans småstadsfilmer också internationellt genomslag: När seklet var kort (1980) och Min lilla by (1985), den senare nominerad till en Oscar för bästa utländska film. Men den här gången vann han inte.

Båda dessa filmer, liksom Låt tågen gå och flera andra, byggde Menzel på berättelser av Bohumil Hrabal, den kanske mest originelle och i varje fall mest tjeckiske av landets författare. De var goda vänner och på samma humoristiska våglängd. Båda visste också hur man kan upprätthålla sin integritet och kreativitet även i en diktatur.

– Censuren är som vädret, sa Menzel en gång, ibland är det kallt, ibland varmt. Man måste bara veta att klä sig bra.

Så när diktaturen föll samman i november 1989 stod de båda beredda att berätta vidare – och kanske lite friare. En av Menzels bästa filmer blev Soldaten Ivan Tjonkins liv och underbara äventyr, en fyndig satir över militarism och disciplin (1993). Senare knöt han åter an till Hrabal med filmen Jag tjänade kungen av England (2006).

Annars ägnade han sig alltmer åt att arbeta som teaterregissör och skådespelare. Sin sista roll spelade han i den slovakiska filmen Tolken 2018. Samma år blev han föremål för en sju timmar lång dokumentär, CzechMate, av den indiske filmmannen Shivendra Singh Dungarpur som där också lät många internationella filmskapare uttala sig om Menzel.

Jiří Menzel visade under sin långa skaparperiod att det småskaliga och humoristiska är ett sätt att genomleva förtryck och utsatthet. Samtidigt som man kan behålla sin värdighet. Han sammanfattade sin livshållning så här: Att vara anständig kan vara vackert.

Östbulletinen, nr. 4, 2020, årgång 24

ISSN 1654-8698

Utgivare:

Sällskapet för studier av Ryssland, Central- och Östeuropa samt Centralasien

Redaktör och ansvarig utgivare: Ingmar Oldberg

Biträdande redaktör: Gunnar Åselius

Östbulletinen utkommer med fyra nummer per år och kan rekvireras i utskrift från:

ingmar.oldberg@gmail.com, tel. 073-0617592.

Postadress: Krukmakargatan 46, 11726 Stockholm

Tidigare nummer, innehålls- och författarregister av Östbulletinen finns tillgängliga på Sällskapets hemsida: <http://www.sallskapet.org>